

БІБЛІОГРАФІЯ

- Агеева 1994 – Агеева В. П. Українська імпресіоністична проза. – Київ, 1994.
- Вовк 1986 – Вовк В. Н. Языковая метафора в художественной речи. – К.: Наукова думка, 1986.
- Єрмоленко 1982 – Єрмоленко С. Я. Синтаксис і стилістична семантика. – К.: Наукова думка, 1982.
- Жилко 1955 – Жилко Ф. Т. Питання аналізу мови художніх творів // Вивчення мови художніх творів. Збірник статей. – К.: Радянська школа, 1955.
- Коцюбинська 1960 – Коцюбинська М. Х. Образное слово в литературном творі. – К.: Вид-во Акад. наук УРСР, 1960.
- Потебня 1993 – Потебня А. А. Мысль и язык. – К.: Синто, 1993.
- Русанівський 1988 – Русанівський В. М. Структура лексичної і граматичної семантики. – К.: Наукова думка, 1988.
- Сологуб 1991 – Сологуб Н. М. Мовний світ Олеся Гончара. – К.: Наукова думка, 1991.
- Франко 1982 – Франко І. Зібрання творів у п'ятдесяти томах. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 35.
- Чумак 1999 – Чумак В. Культурно-мовні проблеми сучасного мовознавства в Україні // Дивослово. – 1999. – С. 63-64.

Олена Кривуляк

ДУШЕВНІ ПОШУКИ ОЛЕКСІЯ ПЛЮЩА

На початку ХХ століття відбувалося поступове подолання народницького дискурсу та міметичних постулатів. З'явилося нове співвідношення раціонального з емоційним, змінилося розуміння гармонійного – усе це в сукупності призвело до переходу естетики в нову якість, до появи різноманітних течій і напрямів. Одним з таких напрямів став символізм, якому тривалий час критична рецепція відмовляла в праві на самостійне існування, приписуючи епатажне наслідування французьких символістів чи краківських модерністів. Незважаючи на часткові розвідки деяких аспектів творчості ранніх символістів, в українському літературознавстві немає спеціального дослідження суті, особливостей естетики символізму. Крім того, дослідження прозової спадщини письменників перших десяти-

тиріч ХХ століття необхідне з метою встановлення, як західний вплив відбився на поетиці художніх текстів, які філософсько-естетичні орієнтири стали провідними для всього українського модерного простору, що осмислювалися по-своєму.

Одержані результати цікаві у зв'язку з потребою систематизованого вивчення літературних процесів помежів'я століть в Україні в цілому, роллю конкретного представника, зокрема Олексія Плюща, при розв'язанні дискусійного питання, пов'язаного з характером символізму.

Дослідження творчості О. Плюща було розпочате ще в 1900-х роках його сучасниками – І. С. Нечуєм-Левицьким, І. Липою, М. Сріблянським, Л. Старицькою-Черняхівською, Л. Бідною, А. Ніковським, продовжене пізніше Л. Грищенком, І. Миронцем. Творчість письменника стала об'єктом вивчення сучасних науковців – О. Єременко, Є. Нахліка. Однак у літературно-критичних студіях з'ясовувалася естетична природа його творчості в контексті імпресіонізму та експресіонізму. Проте непроявленою лишається складна внутрішня структура модерної особистості, новітня філософсько-психологічна модель, принципово новий тип художнього характеру на основі ірраціонально-чуттєвого осмислення дійсності у новелах О. Плюща, коли символізація функціонує як елемент авторської системи взаємин людини і космосу. Спроба з'ясувати таке питання покладена в основу даного розділу.

Мета статті – осмислити символістську прозу О. Плюща як оригінальне явище на тлі загальних тенденцій на помежів'я століть.

Завдання дослідження полягає в аналізі прозових творів О. Плюща, написаних під впливом модерністської естетики. Необхідно дослідити, яке відображення знайшли світоглядні орієнтири у стильовій та поетичній манері письма молодого прозаїка.

Ступивши на літературну ниву чотирнадцятирічним юнаком, О. Плющ захопився переказом сучасною українською мовою “Слова о полку Ігоревім” [Липа 1908: 1], перекладами ліричних віршів Г. Гейне, перебував під впливом драматургії Г. Ібсена, Г. Гауптмана, М. Гоголя, Г. Квітки-Основ’яненка, творчості сентименталістів та романтиків, А. Кримського, “численні епіграми якого прикрашають в багатьох місцях твори Плюща” [Грищенко 1930: 30], особливо приваблювали твори Т. Шевченка та Ф. Достоєвського, з творів яких він використовував чимало епіграфів (“Плач шаленого”, “В пивниці”, “Великий в малім та малий у великім”) та ремінісценцій.

Молодий прозаїк пережив надивовижку стрімку, інтенсивну творчу еволюцію, у 15 років написав “Плач шаленого” (“Перша ластівка”), а на 16-му – “Записки недужої людини” (“Багаття”). Як зазначив І. Миронець, на той період з під його пера з’явилося 24 назви епічних текстів [Миронець 1928: 178]. Особливо вподобав письменник психологічну новелу нового типу: новела-настрій, новела-акція, новела “потоку свідомості”, новела-притча, новела-рефлексія, поезія в прозі. У його творчому доробку були твори, які критика вважає найцікавішими і художньо кращими: “Вперед”, “В натовпі” (романи 1905-1907 рр.), “Театральні враження”, “Революція” (поезія в прозі), “Перед світом”, “Годі” (п’єси на 5 дій, 6 відм.), не кажучи вже про 15 великих незакінчених творів, серед яких роман-фантазія “Метаморфози”, повість “Два приятелі, або Чи Христос, чи революція?”. І. Липі вдалося опублікувати із запланованого ним багатотомного видання О. Плюща лише два томи ранньої прози письменника. Збереглися також повість “Великий в малім та малий у великім”, драматична фантазія “Смерть поета”, низка ліричних поезій [Миронець 1928: 179]. “Творчість Плюща, його життя й трагічна смерть неначе кризь фокус шкла збирає в собі найхарактерніші ознаки дум, настроїв і конвульсивного борсання декласованого українського ін-

телігента в умовах капіталістичного розвитку країни”, – зауважував І. Миронець, розглядаючи творчу постать письменника. Міркування критика, якщо зняти з них вульгарно-соціологічну визначеність термінології, досить точно охоплювали контекст українського письменства та культури, в якому перебував літератор, який спромігся, незважаючи на юний вік, виробити свій ідіолект, сформувані власну художню концепцію, суголосну ранньому модернізму. Його твори вважають “юнацькими пориваннями, творчим піднесенням” [Грищенко 1930: 20], усвідомленням, що виповнене енергією життя – “визволення себе з-під влади світу” [Сріблянський 1911: 354], що “краса повинна узгоджуватися з етичними засадами” [Єременко 1997: 5].

Творча манера О. Плюща була характерною для українських письменників зламу століть. Має рацію О. Нахлік, наголошуючи, що для розуміння творчості О. Плюща, треба “настроїти своє сприймання на відповідні “радіохвилі”, тобто з’ясувати естетичні закони, за якими створені художні твори молодого автора [Нахлік 1991: 6]. Щоправда, не завжди естетичні закони письменника-модерніста були зрозумілі рецензентам, вихованим на зразках позитивістсько-народницького уявлення про літературу, як скажімо, Людмила Старицька-Черняхівська у своїй рецензії на перший том двотомного посмертного видання О. Плюща [Старицька-Черняхівська 1911]. Авторка оцінювала його твори з погляду реалістичного зображення, не збагнувши їхньої специфіки. Різка і несправедлива критика творів модерністів, серед яких фігурував О. Плющ, пролунала з уст І. Нечуя-Левицького у статті “Українська декадентщина” (1911): “Небіжчика Плюща можна залічити в число декадентів естетів, бо він мав великий потяг до краси в людях та в природі... Його тенденція завела в якісь мовні пущі та нетрі, і в його вийшла якась карикатура на українську народну мову” [Нечуй-Левицький 1968: 201].

Дотримуючись традиціоналізму в письменстві, І. Нечуй-Левицький виступив проти проникнення в найновішу українську літературу, “котра завсіди стояла на народному реальному ґрунті”, різних складових частин модернізму безпідставно ототожнивши їх з декадентством, поставивши в один ряд символізм та порнографію [Нечуй-Левицький 1968: 188]. Провідному реалісту, який не сприймав інших стилів, здавалося, що нові українські письменники надто захоплюються нанизуванням низки “асоціативно якихсь уривків од образів, картинок, а більше низки слів” [Нечуй-Левицький 1968: 198]. Він гадав, що для них “краса вище од моральності” і тоді як “краса його повинна бути, а за зміст їм байдуже” [Нечуй-Левицький 1968: 194]. Такі тенденції І. Нечуя-Левицького, переконаного, що українська література ще на шляху свого становлення, були небезпечними. Як типовий народник, критик вважав, що вона має служити справі національного та соціального визволення нації, тому естетично обстоювані модерністами настанови, мовляв, могли б зашкодити такій поважній справі.

Належно поцінувати й адекватно прочитати прозу О. Плюща вдалося І. Липі, котрий, як відомо, й сам намагався відобразити приховані сфери буття, сприсякуючись на несподівані асоціативні ланцюги, семантичну багатозначність поетичних образів. Певно, І. Липа спостеріг, що митець “не малював, а натомість дав відбиток власного духовного життя, сповненого шукання світоглядних орієнтирів”, – запевняє Є. Нахлік [Нахлік 1991: 41].

При аналізі творів О. Плюща необхідно враховувати його психологічно-суб’єктивну позицію, внутрішні колізії в душі письменника, викликані, на думку І. Липи, неможливістю власноруч змінити життя, відповідним високого людського ідеалу. До того ж душевна драма збіглася із переламним періодом між юнацтвом і зрілістю [Липа 1911]. На цю автобіографічну обставину також звернули увагу М. Сріблянський, Л. Грищенко, І. Миронець, О. Єременко.

О. Плющ не відмежовувався від суворой дійсності. Навчаючись у Варшавській чоловічій гімназії, він брав близько до серця “приклади польського патріотизму, духовної нескореності російському абсолютизмові, полум’яної боротьби за національну незалежність і культурну самобутність” [Нахлік 1991: 8]. Недарма тоді юнак вступив до партії есерів, займався, за словами біографа Л. Грищенка, активною громадсько-політичною діяльністю [Грищенко 1930: 17].

Естетична позиція О. Плюща не суперечила національному пафосу служіння вітчизні, навпаки, він вважав, що може “вжити його [життя] для інших” [Сріблянський 1911: 351]. Прагнення до філософських узагальнень на тлі душевних страждань змусили письменника шукати відповідей у тогочасній філософії, психології, займатися самоосвітою (про що згадує батько юнака), студіювати праці Ф. Ніцше, Ч. Дарвіна, знайомився він з модним на той час марксистським вченням. О. Плющ намагався бути у вирі тогочасного літературного життя, створивши свій власний, неповторний художній світ, виробивши свій ідіолект.

Услід за Ф. Достоєвським, Ф. Ніцше, С. Пшибишевським О. Плющ шукав способу духовного звеличення і звільнення людини, але потрапив у пастку роздвоєння свідомості. Невідповідність ідеалу дійсності поступово зруйнувала душу письменника, він втратив життєві сили, бо по-іншому жити не зміг, мрії про майбутнє щастя завдали болю, страждання, зрештою, стали несумісними із життям. Такими ж натурами були: Ш. Бодлер, П. Верлен, Е. По. Прогресуюча депресія О. Плюща, хоча й була спостережена близькими, виявилася фатальною. Як зауважив Л. Грищенко, ще напередодні самогубства юнак розмірковував над проблемами перетворення сучасного ладу, апелював до теорії Дарвіна, вчення Ніцше, цитував Гауптмана [Грищенко 1930: 19]. Причини суїциду О. Плюща пробували з’ясувати, доходили висновку, що він спричинений бі-

льшою мірою індивідуально-психологічними чинниками [Грищенко 1930: 4], що власне простежується у царині образів молодого прозаїка.

Як запевняв З. Фрейд, людині від природи притаманне прагнення смерті, як неусвідомлене тяжіння живої істоти повернутися у свій первісний стан – перетворитися в неорганічну матерію, то художник лише “сублімує” інстинктивні прагнення у творчості, звільняється від гніту накопиченої у сфері без свідомого психічної енергії.

Провідна для будь-якої релігії, філософської чи естетичної системи тема трагічності індивідуального людського існування, кінцевого знищення “я” проходить крізь усі новели О. Плюща. Бінарна опозиція життя і смерті представлена в різному співвідношенні.

Екзистенційна проблематика неминучої смерті, яка веде душу людини у вічність, отримує різноманітну філософську інтерпретацію у творах молодого прозаїка, розглядається ним у кількох ракурсах. По-перше, з погляду А. Шопенгавера, коли земне життя сприймається за трагічне, позбавлене смислу. Крім того, в їх поведінці простежується сковородинське прагнення до щастя і душевного спокою, що досягаються через пізнання себе, свого серця, а крізь нього – Бога. Центральним мотивом стає перстворення світу як вираження суб’єктивної волі індивіда. У своїх новелах письменник зосереджує увагу на внутрішніх переживаннях перстворення світу, підсвідомих, інстинктивних порухах душі. Тут персважають інтровертивні тенденції, коли “потік свідомості” превалює над дійсністю, інтуїтивне над розумом. О. Плющ, за своїм баченням світу окремою особою, близький до Л. Андрєєва. Оповідання російського літератора насичені смертями (“На шляху”, “В комишах”, “На курорті”, “Заць”, “Злочин”, “Степові люди” та інші). Смерті, на думку В. Келдиша, як правило, стають “підсумком драматичної ситуації” [Келдыш 1975: 182].

Смерть чи божевілья для персонажів більш реальні, ніж ідея Бога, що активно заперечується в новелах "Палкий мисленник і учитель", "Записки недужої людини". Лише в новелі з помітним народницьким спрямуванням "В пивниці" Бог має врятувати Матвійка від злиденного життя, пославши його у раю. В даному разі вказується на проблему соціального гноблення і контрасти бідності й багатства в тогочасному суспільстві. Пейзажні замальовки лише іноді контрастують із меланхолійністю, похмурістю, пригніченістю персонажів: *"А там десь, за містом, далеко-далеко, серед розкошів природи ніжно вставала вродливиця зоря і, ніжучись на своїм воздушнім ліжку та загортаючись в блакитне, м'яжке покривало, посилала останні не то журні, не то щасливі всмішки..."* ("Страшна помилка") [Плющ 1991: 151]. Найчастіше це суголося всьняної чи літньої пори року з настроєм герою: *"Чуючи пташине веселе щебетання, тихе буркотіння води біля берега та бриніння течій, і якусь мелодичну тишу довкола, він почував, що ніби усе те відбивається в його душі..."* ("Плач шаленого") [Плющ 1991: 69].

Проте ці проблески світла лише підкреслюють сумні і похмурі тони в душах героїв, їхню безвихідь і схвильованість. Для О. Плюща, як і його персонажів, невротичний стан пов'язаний з менталітетом українців.

Як відомо, в основі психічної структури українців лежить емоційно-чуттєвий елемент, а не розум, раціональність. Через це вони, стверджує І. Мірчук, "здатні до безмежного захоплення, натхнення, однак після першої невдачі зневіряються в остаточному успіху і з такою самою швидкістю потрапляють у стан повної розпуки й цілковитого знеохочення до подальшої праці" [Мірчук 1996: 31]. Недарма М. Сріблянський називав О. Плюща "калікою", дорікаючи йому у небажанні збалансувати чуттєвість з волею та інтелектом, щоб усунути своєрідний фаталізм українців, сподіваючись на долю, а не на власні

сили. Небажання і невміння згармоніювати культурні простори – західний, східний, європейський та азійський, аполонічне і діонісійське в ментальній площині індивіда привело до відчуження від панівного культурного поля, до саморуйнації душі. Молодий прозаїк переконаний, що зло в самій людині. Тому його твори (“Великий в малім і малий у великім”) сповнені мотивами приреченості і вічного страждання, як і С. Черкасенка (“Казка старого млина”), О. Олеся (“Ганець життя”), М. Яцківа (“Боротьба з головою”). Любов, яка мала б стати рятівним колом, вбиває потяг до мистецтва, герой лишався на самоті. Цей мотив іде від Шарля Бодлера, знаходить вияви у М. Яцківа (“Новітня основа”), в Лесі Українки (“У пущі”), в О. Плюща (“Плач шаленого”), у поезіях В. Пачовського, П. Карманського, О. Луцького, С. Твердохліба.

Самому О. Плющу, вважає М. Сріблянський, вдалося перемогти світ, “перемогти в собі раба, – чи людського, чи світового, чи раба етики, чи естетики – взагалі раба, і стать вільною істотою, сильною як Бог, аморального як природа, ... гордою як смерть” [Сріблянський 1911: 354].

Якщо М. Яцків, Б. Лепкий, І. Липа, М. Коцюбинський, М. Чернявський, Г. Хоткович розпочали розкриття психічних станів людини, антропософських проблем, на рівні митця, то О. Плющ, А. Кримський, В. Винниченко на новому етапі культурного розвитку піднесли психологічну прозу на рівень екзистенції людини, щоправда, під різними кутами зору. Для А. Кримського – у річищі дскадансу, В. Винниченка – неоромантизму, екзистенційної проблематики, для О. Плюща – синтезійному (то романтично-імпресіоністичному світовідчуванні, то символічному, то експресивному чи екзистенційному).

Звести світовідчуття О. Плюща лише до естетики екзистенціалізму було б недоречно. Існування людини, її життя для представників даної течії проходить у страхі перед смертю, чого немає в прозових творах молодого автора. Вони швидше бояться жити, ніж вмерти.

Людина, на думку О. Плюща, втратила зв'язок із природою, тому вона й не може стати духовним підґрунтям, спасінням для вигнанця-людини, невидимий світ не вдасться ні побачити, ні почути. Космос став не гармонією, а дисгармонією, перше розчинилося в ньому. Той, хто втратив серце, втрачає душу, а згодом і розум. Земля, природа, соціум – тимчасові для людини, але й далі – не вічність гармонії, а первісний хаос. Превалюють розгорнуті особистісні переживання, як в ліриці П. Карманського, В. Пачовського, О. Олеся.

Принципове значення мала не зовнішня дійсність, а внутрішній світ людини, її підсвідоме. людина трактується як символ ідеї, думки персонажів, монологи, полілоги набувають особливого потаємного смислу.

Багатоаспектний характер сприйняття літературних традицій визначив своєрідність художнього мислення літератора, наклав відбиток на природу його творчих пошуків. Він то наближався до шопенгаверівського песимізму, то набував руйнівних ніцшеанських проявів волі. Хоча частіше погляди О. Плюща на волю зближувалися з бергсонівським розумінням волі як психологічного пориву, що в свою чергу було притаманне літературно-естетичній позиції М. Сріблянського та М. Євшана.

Отже, дослідження творчості О. Плюща дозволяє зробити висновок про органічну цілісність його творчості в літературі початку ХХ ст., хоча він і був “піонером” в освоєнні модерних методів письма, започаткував обстоювання високих естетичних критеріїв, конструктивно-творчий характер поетичного світобачення. Його творчі пошуки велися із способів самовираження прозаїка, через формування неординарного ідіостилю.

БІБЛІОГРАФІЯ

- Грищенко 1930 – Грищенко Л. Монографія про О. Л. Плюща. – Одеса: Одеське наукове при УАН товариство, 1930. – 56 с.
Єременко 1997 – Єременко О. В. Творчість О. Плюща в контексті розвитку української літератури початку ХХ ст. – Автореферат дис... канд. філол. наук (10.01.01) / Укр. держ. пед. унів.-т. – К., 1997. – 24 с.

- Келдыш 1975 – Келдыш В. А. Русский реализм начала XX века. – М.: Наука, 1975. – 279 с.
- Липа 1908 – Липа Іван. Пам'яті Олексія П'люща // Рада. – 1908. – № 134. – 12 юня (25 червня). – С. 1-2.
- Липа 1911 – Липа І. Переднє слово // П'лющ Олексій. Твори. – Одеса: ОЛС. Друкарня Є. Фесенка в Одесі, 1911. – Т. I. – С. 5-8
- Миронець 1928 – Миронець І. Трагічна постать. (Олексій П'лющ) // Життя і революція. – 1928. – Кн. VII. – Липень. – С. 177-183.
- Мірчук 1996 – Мірчук Іван. Світогляд українського народу // Народна творчість та етнографія. – 1996. – № 1. – С. 22-33.
- Нахлік 1991 – Нахлік Є. Літературно-художня автопсихографія Олексія П'люща // П'лющ О. Л. Сповідь: Новелістика. Повість. Драматична фантазія. Поезія. Листи / Упоряд. та авт. приміт. О. М. Нахлік, авт. передм. Є. К. Нахлік. – К.: Дніпро, 1991. – С. 5-45.
- Нечуй-Левицький 1968 – Нечуй-Левицький І. Українська декадентщина // Твори у 10 т. – К.: Наукова думка, 1968 – Т. 10. – С. 187-222.
- П'лющ 1991 – П'лющ О. Л. Сповідь: Новелістика. Повість. Драматична фантазія. Поезія. Листи / Упоряд. та авт. приміт. О. М. Нахлік, авт. передм. Є. К. Нахлік. – К.: Дніпро, 1991. – 366 с.
- Сріблянський – Сріблянський М. Один з піонерів. Олексій П'лющ, т. I. // Українська хата. – 1911. – № 7-8. – С. 340-354.
- Старицька-Черняхівська 1911 – Старицька-Черняхівська Л. Рецензія на кн.: П'лющ Олексій. Том I. Видання ОЛС. Одеса // ЛНВ. – 1911. – Т. 53. – С. 648-652.

Надія Кудря

БІНАРНІ ОПОЗИЦІЇ ПОВІСТІ “ОБРАЗА” АРКАДІЯ ЛЮБЧЕНКА: ДУХОВНЕ І БЕЗДУХОВНЕ

Повість “Образ” А. Любченка – це твір гострого сатиричного спрямування, який є важливою складовою художнього світу письменника, виявляючи його зацікавленість актуальними соціальними, психологічними та морально-етичними проблемами часу.

До аналізу повісті “Образ” зверталися такі дослідники, як В. Агеєва [Агеєва 1991], Ю. Гаморак [Гаморак 2001], М. Глобенко [Глобенко 1995], Л. Пізнюк [Пізнюк 1999] та інші. Ви-